

Вікторія ВОЛОШЕНКО
(*Донецьк, Україна*)

**Селянство Донбасу 1920 – 1930-х рр.
в історичній пам'яті
«краю віглілля та металу»
другої половини ХХ –
початку ХХІ ст.**

При згадуванні назви “Донбас” в уяві оживають образи труб та териконів, але ніяк не садків та ланів, буцімто ніякою селянською минувщиною історія Донбасу не переобтяжена за визначенням. Якби не багатозначність самої назви.

Метою створення у 1919–1920 рр. Донецької губернії (з частин земель Війська Донського, Катеринославської та Харківської губерній), було налагодження ефективного керування зібраними до однієї адміністративної одиниці вугледобувними районами, “доповненими” сільськогосподарськими повітами. Вже у 1920-х рр. у радянському документальному обігу “Донбас” – це не тільки вугільний кряж чи місцеві промислові центри, але й вся територія губернії, а згодом – всі створені на її основі адміністративні одиниці незалежно від змін їхніх кордонів (до появи у 1932 р. Донецької губернії з подальшим розділенням її у 1938 р. на Сталінську (Донецьку) та Ворошиловградську (Луганську)). При цьому для селян (не тільки переважно сільськогосподарської Старобільщини, але й, напр., Маріупольщини) “Донбас” на той час залишався поняттям зовнішнім: “уходити на Донбас” означало переїзд до населених пунктів, де розвивалася промисловість [1; 2].

Тим не менш, з часом вживання назви “Донбас” як неофіційного означення території південного сходу України все більше переплітається із його визначенням як вугільно-сталеливарного промислового регіону. Цьому сприяли й офіційні ідеологічні настанови, зусиллями яких формувався образ Донбасу як “всеросійської кочегарки”, промислового краю, обличчя якого визначалося “передовим загоном” – робітництвом. Історія місцевого селянства, яке до початку 1930-х рр. становило більшість населення краю, поступово витіснялася на периферію суспільної свідомості,

“ховаючись” за історією досягнень влади у розвитку промисловості. Це якнайкраще пасувало й до нової ієрархії цінностей, за якою основним помічником партії оголошувалося робітництво. Протягом 1930–1950-х рр. цілий ряд чинників загальнодержавного і регіонального характеру сприяли усталенню образу краю як промислової твердині, селяни ж у публічному просторі регіону стали “небажаними гостями”. Певні зміни намітилися тільки починаючи з 1960-х рр.

Завважаючи актуальність потреби у вивченні способів репрезентації минулого селянства регіону (зокрема міжвоєнного періоду) у радянській та сучасній національній моделях історичної пам’яті, необхідно відзначити, що дослідниками вже проведений аналіз історіографії окремих аспектів історії селянства Донбасу 1920–1930-х рр. (див. далі); у працях В.Ф. Павлухінної визначені загальні напрями розвитку історичного краєзнавства Донецької області у 1950–1990-ті рр. [9]. Метою цієї роботи є спроба стислого огляду специфічних рис формування публічної історичної пам’яті про минуле селянства Донбасу 1920–1930-х рр. у науковій та популярній краєзнавчій історичній літературі з 60-х рр. ХХ ст. й до сьогодні з наголосом на виборі авторами тем, джерел та активізованих ними “знань”.

У 1960–1980-х рр. розпочалося впорядкування регіональної публічної пам’яті про історію селян міжвоєнного періоду у роботах фахових істориків, окреме місце серед яких займають праці знаного донецького науковця Р.Д. Ляха [10], в яких розглядалися аграрні відносини на Донеччині у перші роки після встановлення радянської влади. Зрозумілими, як для того часу, є виключно позитивні оцінки наслідків радянських аграрних перетворень та й, власне, обрана для розгляду тема. Проте саме цим автором було здійснене перше фундаментальне дослідження місцевої сільської історії, базоване на широкому колі джерел з архівів Донецька, Луганська, Харкова та Києва, даних офіційно-документальних видань, статистичних збірок та періодики 1920-х рр., збірників матеріалів сучасної авторові доби. Завдяки цьому роботи Р.Д. Ляха залишаються чи не найбільш цитованими у працях сучасних місцевих дослідників історії селянства. Крім того, вчений, поряд із іншими істориками Донецької та Луганської областей, взяв участь у написанні “Історії міст і сіл Української РСР” (томи “Донецька область”, “Луганська область”) [11], яка стала вагомим внеском до справи заповнення лакун в історії населених пунктів України. Хоча набір подій, які дозволялося висвітлювати, був наперед визначений, але значення постановки проблеми та зібраного матеріалу важко переоцінити, у тому числі й з огляду на той імпульс, який отримали подальші студіювання у цій царині. З робіт уза-

гальнюючого характеру можна відзначити працю Є.А. Курдюмової [12], в одному з розділів якої розглядалися окремі соціально-економічні та політичні аспекти історії сіл Донбасу першої половини 1920-х рр.

Та, всупереч загальносоюзній та загальноукраїнській тенденції збільшення уваги до історії села, у “краї вугілля та металу” у роботах фахових істориків домінувала робітничо-промислова проблематика. Проявилось це й у виданнях науково-публіцистичного характеру. Напр., укладачі книги “Страною возвеличений Донбас” [13] прагнули висвітлити “соціально-економічний та культурний розвиток Донбасу”, який “за допомогою всієї країни” став “великим індустріальним регіоном”. Історії селянства був присвячений лише один нарис (щодо періоду 1950-х рр.), а про те, що відбувалося на селі у попередні десятиріччя, згадувалося лише побіжно.

Не меншою мірою “приховування” минулого селян за міфологемою “всеросійської кочегарки” було характерно й для творів популярного краєзнавства, більшість з яких взагалі не містила згадок про наявність у Донбасі сіл. У тих же виданнях, яким у цьому сенсі пощастило більше, обсяг інформації про події на селі не перевищував кількох сторінок, як, напр., у спецвипуску “Блокноту агітатора” чи у “Книзі про Донбас” [15, с.49, 52-54], з наскрізною ідеєю промислового значення регіону. Навіть у збірці “Сердцем и именем” серед 18 нарисів про виконання у Донбасі “ленінських заповітів” сільської тематики стосувався тільки один.

Певно, що конструювання офіційного простору пам’яті у ті часи було системно-регламентованим. У дискусію були залучені тільки ті “знання”, що сприяли обґрунтуванню легітимності встановлення радянської влади та життєвої необхідності проведення суцільної колективізації. Уявлення про минуле селянства формувалися за допомогою офіційно санкціонованого й досить усталеного реєстру “фактів” – своєрідних пунктів опертя пам’яті. До “колекції” подій, понять і осіб, що у різних варіаціях потрапляли до видань різного штибу, входили такі пункти: важке становище селянської бідноти до революції, значне його покращення у часи НЕПу, і, особливо, після налагодження роботи колгоспів; майнове розшарування та класова боротьба на селі; роль КНС як “опори партії на селі”/ організації, що “полегшувала становище бідноти”; вибори до сільських рад; налагодження роботи кооперації; пов’язані зі створенням колгоспів “соціалістичні перетворення”; “переваги колгоспного строю”. Підкреслювалася роль “шефської допомоги” “трудоному селянству” з боку “соціалістичного міста”. “Народ” мав “ретельно зберігати пам’ять” й про перших голів колгоспів, що загинули від рук “куркулів”. Типовою була наступна схема

викладу: зростання “прагнень” селян вступити до колгоспів – перші кроки з їх організації – характеристика “квітучого” стану колгоспів сучасної епохи доби. Замовчувався навіть загальний хід подій суцільної колективізації, не кажучи про її руйнівні наслідки для селянської культури у найширшому розумінні цього поняття.

У надто актуальному в умовах Донбасу контексті “союзу робітничого класу та селянства” особливого значення набула тема “соціалістичних змагань”. Для “землі героїв” вона була тим вагомішою, що чимало відомих на весь СРСР передовиків стахановського руху представляли саме цей “край багатирів”. Одним з міфологічних деміургів цього руху, символом трудової звитяги “соціалістичного села” стала організатор першої в СРСР жіночої тракторної бригади, “героїня перших п’ятирічок” Прасков’я Микитівна (Паша) Ангеліна, яка народилась і працювала у с. Старобешеве. Пройдений нею життєвий шлях представлявся як втілення “радянської мрії” про колишню дівчину-баграчку, що досягла успіхів у роботі, суспільного визнання, а до того ж мала щасливу жіночу долю [12, с.112; 17 та ін]. У “Книзі про Донбас” серед згаданих 44 видатних діячів – “гордості землі донецької” було лише трійко селян, з них з історії довоєнного розвитку “радянського села” – тільки П. Ангеліна.

Притаманне для більшості робіт схематичне зображення історії селянства 1920–1930-х рр. на основі “фактів”, представлених як незаперечні, мало сприяти закріпленню в історичній свідомості певних норм мислення, сприяючи формуванню радянської ідентичності. Задля вироблення колективного “ми” радянського зразка нова пам’ять була вписана не тільки до загального радянського історичного наративу, а й змикалася з символічним значенням “Донбасу”. Поступово прищеплювалася думка, що перехід до “колгоспного строю” був результатом прагнень самих селян, здійснених завдяки мудрій державній політиці, причому такий розвиток подій на селі був єдино правильний та найкращий не тільки (й не стільки) для мешканців села, скільки для “розвитку регіону”, успіхи якого у свідомості людей мали віддзеркалювати ідею успіхів та досягнень всієї радянської держави.

Значні демографічні зміни, що відбулися під впливом стрімкої урбанізації, міграцій, переселень тощо, а також розмивання та незаактуалізованість особистих спогадів селян – очевидців подій 1920–1930-х рр. призвели до того, що “накинута” владою сприйняття минулого стало визначальним для формування колективної соціальної пам’яті мешканців краю (в особливості – городян). Певним чином упорядковані та засвоєні уявлен-

ня про історію зберігають свій вплив й після зміни офіційної історичної моделі у 1990–2000-х рр., що особливо відбилосся на змісті популярної красназнавчої історичної літератури. Репрезентації історії селянства у цьому виді публічних текстів позначені не тільки підпорядкуванням селянської тематики робітничій, а й містять переплетіння різних візій минулого: радянських сюжетів із темами, що активно розроблюються у межах національної політики пам'яті. Так, у нарисі історії Червоноармійського району поряд із висвітленням подій Голодомору 1932–1933 рр. натрапляємо на історичні довідки про 20 сільрад району, де історія селянства 20–30-х рр. ХХ ст. Відтворена за схемою: наділення селян землею, поява перших тракторів, утворення колгоспів та МТС, інформація про голів колгоспів тощо [19]. Досить багато радянських оцінок подій й у авторській статті-передмові до збірки спогадів про репресії 1930-х рр. на Старобільщині. Взаємопереплетіння різних прочитань історії особливо помітно у начерках історії Донецького краю, виданих до 10-річчя Незалежності України [21].

Історія селянства Донбасу стає вміщенням суперечливих версій історії (хоча навряд чи вона у цьому сенсі є виключенням поміж інших сюжетів): у текстах немає викриття усталених радянських наративів чи відмови від публічного обговорення складних і трагічних сторінок історії, проте раз у раз відновлюються радянські історичні канони, які, за виразом Н. Дарсавелідзе, “потрапляють на підготоване радянською традицією поле впізнавання” [8, с.19]. Нові історичні уявлення просто накладаються на старі, різні образи минулого поєднуються.

Окрім запозичень радянських “фактів” та цитувань їх інтерпретації відтворюються й знайомі образи, зокрема, стаханівців. Попри наукові спроби переосмислити “героїчний епос” щодо стахановського руху, він досі репрезентується переважно у річищі старих стереотипів.

Пошанування радянської міфологеми “людини-трудівника”, пов'язане з колективною пам'яттю про “гордість краю” як “станового хребта України”, “гордості України”, “першого серед рівних”, “краю, овіяного легендами”, передусім для старшого покоління людей, можливо, дещо компенсує усвідомлення того, що останніми десятиріччями відбувалося зменшення не тільки виробничого потенціалу регіону, але й його символічного престижу (аж до набуття іміджу “бандитського”). Російський соціолог Б. Дубін зазначає, що радянські події цінуються саме як “звільнення від надзвичайності, повернення до “колишньої стабільності” [7, с.7]. Дотичність до звичних ідеалів та цінностей додає відчуття власної суспільної

ваги. Якщо сприймати згадування як “акт, який завдяки своїй силі інтегрує людину з іншими” [24, с.209], то закономірно, що збереження відданості старим принципам виділення символічних “подій” та їх трактуванням іноді пов’язується із відчуттям “зайвості” у новій національній ідентичності. Оприявлення означень, характерних для радянського способу конструювання публічного знання про минуле селянства, передусім у популярних виданнях може засвідчувати не тільки особисті переконання їх авторів, але й відображувати суспільний попит на певний тип історичних знань. Як, до речі, й те, що до написання книг з популярного краєзнавства вскрай рідко (з цілого ряду причин) долучаються фахові історики.

Між тим, з початку 1990-х рр. у професійному середовищі істориків регіону спостерігається помітне зростання інтересу до історії селянства 1920–1930-х рр.

На зміст перших, досить стислих розвідок, вміщених у краєзнавчих збірниках 1990-х рр., значною мірою вплинула необхідність випрацювання нових “норм” у виборі джерел, тем та підходів до їх розкриття. Після отримання доступу до фондів державних та партійних архівів частина авторів звернулася до опублікування фактичних даних, вбачаючи у цьому “об’єктивність” висвітлення [25]. Частина дослідників узагальнювала фактаж на основі суміші понять, що з’явилися за часів “перебудови” та перших років незалежності [26]. Однак, безумовним плюсом стало поширення кола тем, запропонованих до розгляду.

Поступово обрії формування офіційних уявлень минувшини наповнювалися новим змістом. Значний вплив на зміну способів генералізації фактів спричинило застосування нових теоретичних підходів провідними українськими науковцями та поява доступу до результатів студіювань іноземних вчених. Поширенню зразків відбору джерел та методів їх опрацювання, притаманних новій візії національної історії, сприяла й подальша інституалізація історичних знань у регіоні: поява фахових наукових збірників, діяльність вчених рад із захисту дисертацій, функціонування інституту історії Донбасу (при ДонНУ) та Луганського науково-дослідного центру з проблем історії Донбасу тощо. Значне прирощення введеного до обігу фактологічного матеріалу стало можливим не тільки завдяки отриманню вільного доступу до більшості вітчизняних архівних фондів. Поряд з архівними даними до написання праць широко залучаються матеріали офіційно-документальних видань, статистичних збірників та періодичної преси 1920–1930-х рр., тематичних збірок, виданих у СРСР, незалежній Україні та за кордоном. Звернено увагу й на можливості вико-

ристання джерельного потенціалу мистецьких творів та документів особистого походження, у тому числі, надбань фольклору, спогадів селян, зібраних та опрацьованих за методиками усної історії тощо.

Поступово збільшувалась кількість досліджуваних тем з історії селянства краю (подекуди селянське минуле знаходило лише побіжне висвітлення). Згідно сучасних трактувань розглянуті та переозначені такі традиційні для радянської історіографії сюжети, як проведення радянської продовольчої політики періоду “воєнного комунізму” та історія селянського повстанського руху (раніше – “політичного бандитизму”) [27; 28]; діяльність місцевих радянських органів влади, суспільно-політичних та господарських об’єднань, пробільшовицьких громадських організацій [29; 30; 31].

На поверхню публічного дискурсу почали зринати й раніше “неопрацьовані” в суспільній свідомості теми. Висвітлюються проблеми соціально-економічних конфліктів на селі, насилля над селянами під час проведення суцільної колективізації та розкуркулень [32; 33], становище колгоспів у 1934–1939 рр. [34]. Плином вивчення історії національних меншин Донбасу накопичується наукове знання про становище та взаємини жителів українських, грецьких, німецьких, російських та єврейських селищ [35]. Чимала увага приділяється дослідженню репресивної діяльності органів держбезпеки СРСР, у тому числі, й у сільській місцевості [36]. У полі зору науковців опинилися й довго замовчувані проблеми голодувань 1920–1930-х рр., для селянства регіону тим болючіші, що наслідки радянської податкової політики ускладнювалися несприятливими умовами зони ризикованого сільськогосподарського виробництва у степу. Поряд з дослідженням голоду 1921–1923 рр. [37], підіймаються питання про “невідомі” голодування 1924–1925 рр. [38] та 1927–1928 рр. [39]. Тема Голодомору 1932–1933 рр., що стала символічною проблемою національного історичного наративу, висвітлюється у наукових, науково-популярних та популярних виданнях, публікаціях селянських свідчень [40; 41; 42, с.292; 19, с.55-65; 1; 43 та ін.].

Історія селянства Донбасу потрапляє й до підручників та науково-популярної літератури з історії регіону [42, 44].

Тобто, протягом 1990-х–2000-х рр. науковцями Донбасу було створено значний фактографічний та аналітичний доробок з історії селянства краю міжвоєнного періоду. Досліджувалися в основному соціально-економічні та суспільно-політичні процеси з акцентом на негації впливу радянської політики на життя селян. Значно меншою мірою вивчалися

соціокультурні аспекти селянської історії. Чимало проблем взагалі залишаються незаактуалізованими (серед них: історія селянського повсякдення, побуту, пам'яті, міжлюдських взаємин, зміни у свідомості та стереотипах поведінки тощо). У цьому сенсі зменшення кількості наукових публікацій, безпосередньо присвячених селянській тематиці, яке спостерігається останніми роками, виглядає дещо симптоматичним. Із завершенням етапу, коли основний дослідницький інтерес у цій царині був пов'язаний із здійсненням “ревізії” радянської проблематики, постає потреба в урізноманітненні методологічних підходів та поширенні проблемного поля майбутніх досліджень, зокрема й набуття соціокультурного імпульсу у межах “локальної історії” з притаманній їй полідисциплінарності [49, с.63-64]. Помітним недоліком у царині вивчення минувшини селянства регіону можна вважати брак монографічних видань.

Таким чином, в останні десятиріччя існування СРСР критерії обрання тем з історії селянства Донбасу 20–30-х рр. ХХ ст. та способи їх висвітлення було гранично уніфіковано (при цьому необхідно відзначити намагання науковців навіть у встановлених межах залучати до досліджень максимум доступних джерел, збільшуючи обсяги знань про минуле селян) та прив'язано до міфологеми “краю вугілля та металу”. Зі здобуттям Україною незалежності ситуація змінюється: якщо наукова історія регіону, долаючи тяжіння до “радянських” тем та прийомів дослідження, в основному розвивається у межах офіційного національного нарративу, то популярні краєзнавчі тексти поряд з новими офіційно впроваджуваними сюжетами містять чимало елементів альтернативної радянської пам'яті. Тривале скоординоване насадження певних “знань” призвело до стійкого засвоєння накинутаго “сенсу минулого”. Врешті й матеріали місцевого краєзнавства 1990–2000-х рр. самі стають цікавим джерелом вивчення результатів державного впливу на формування приватних спогадів у межах офіційної публічної пам'яті.

Джерела та література

1. Врятована пам'ять. Голодомор 1932–33 років на Луганщині: свідчення очевидців. – Т.1 / Упоряд. І.Магрицька. – Луганськ. – 2008.
2. Державний архів Донецької області. – ф.Іп. – Оп.1. – Спр.427.
3. *Скельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К., 2008.
4. *Захаров Є.* Конфлікт пам'ятей // Критика. – 2007. – Число 115.
5. *Смалянчук А.* Місце пам'яті як школа забуття // Критика. – 2008. – Число 127.

6. *Грачова С.* Пам'ять, контрпам'ять і політика // Критика. – 2006. – Число 109.
7. *Дубін Б.* Забувати і повторювати: конструкція та репродукція влади // Критика. – 2007. – Число 116.
8. *Дарсавелідзе Н.* Меморіали совєтизму // Критика. – 2007. – Число 115.
9. *Див.: Павлухіна В.Ф.* Историчне краєзнавство Донецької області в 50 – 90-ті роки: Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 1998.
10. *Лях Р.Д.* Аграрні перетворення на Донеччині (1917–1923 рр.). – Донецьк, 1974; Його ж. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.). – К.-Донецьк, 1975 та ін.
11. *Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область / Пономарьов П.О., Кобець Г.П. та ін. – К., 1970; Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область / Пономаренко Ю.Ф., Бурлаков О.М., Алексєєва Л.І. та ін. – К., 1970.*
12. *Курдюмова Е.А.* Донбасс на подъеме (1921–1925 гг.). – Донецк, 1976.
13. *Страною возвеличенный Донбасс: Очерки. – Донецк, 1987.*
14. *Этапы большого пути. Донецкая область за 45 лет. Цифры и факты. Блокнот агитатора. Спец. вып. – Донецкое областное газетное изд-во, 1962.*
15. *Книга о Донбассе. Природа. Люди. Дела. – Донецк, 1977.*
16. *Сердцем и именем: Очерки / Сост. М.М.Четверус. – Донецк, 1980.*
17. *Доценко Л.П.* Музей Паши Ангелиной: Путеводитель. – Донецк, 1988.
18. *Мамутов В.К.* Глядя из Донбасса: Общественно-научные эссе. – Донецк, 2007.
19. *Красноармейский район. Люди, история, факты. – Донецк, 2008.*
20. *Мирошниченко И.Е.* Так было. Репрессии 30-х годов на Старобельщине: Очерки, воспоминания, документы. – Луганськ, 1998.
21. *Мозговой В.И., Ляшенко В.Г.* Там, где было Дикое поле... Очерки истории Донецкого края. – Донецк, 2001.
22. *Семистяга В.Ф.* Участь сільської молоді Донбасу в стаханівському русі у 30-і роки ХХ століття // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка – 2005. – №8(88).
23. *Гогохія Н.Т.* Жінка-стахановка: новий образ у радянських засобах масової інформації другої половини 1930-х рр. // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – 2005. – №8.
24. *Сэбиан Д.У.* Причастие и община: отказ от посещения евхаристии в XVI веке // История и антропология. – Спб, 2006.

25. *Насыров Э.И.* Комитеты крестьянской взаимопомощи Донбасса (1923–1929 гг.) // *Летопись Донбасса*. Вып.1. – Донецк, 1992; *Груба М.Е.* Коллективизация на примере Макеевского района и ее последствия // *Летопись Донбасса*. Вып.1. – Донецк, 1992.

26. *Канунников В.Н.* Преодоление хлебозаготовительного кризиса в Донбассе в конце 20-х годов // *Летопись Донбасса*. Вып.1. – Донецк, 1992; *Коваленко Е.И.* Голод 1932–1933 гг. в Донбассе // *Летопись Донбасса*. Вып.1. – Донецк, 1992; Влияние процесса коллективизации на положение крестьянства Донбасса в 30-е годы // *Летопись Донбасса*. Вып.3. – Донецк, 1995.

27. *Федоровський Ю.Р.* Повстанський рух в Донбасі і Махно: Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2000; *Мармазова Т.І.* Історіографія повстанського руху в Україні під проводом Н.І.Махна (1918–1921 рр.): Автореф... к.і.н.: 07.00.06. – Донецьк, 2003 та ін.

28. *Никифороенко А.Р.* Боротьба за контроль над селом на Донеччині у 1921 році // *Нові сторінки історії Донбасу*: Ст. Кн.6. – Донецьк, 1998; *Никифороенко А.Р.* Оподаткування селянства Донеччини у 1921 році // *Нові сторінки історії Донбасу*: Ст. Кн.8. – Донецьк, 2000.

29. *Гребеннікова О.В.* Діяльність місцевих органів влади Донецької губернії (1920–1925 рр.): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 1997; *Соловей А.В.* К вопросу о взаимоотношениях Донецкой Трудовой Армии с местным населением // *Новые страницы истории Донбасса*: Ст. Кн.5. – Донецк, 1997; *Міхеева О.К.* Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1921–1928): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 1999; *Күзенко І.О.* Організація охорони материнства та дитинства в Донбасі в період нової економічної політики (1921–1928 рр.) // *Нові сторінки в історії Донбасу*: Зб. ст. Кн. 17/18. – Донецьк, 2009 та ін.

30. *Никольский В.Н., Изюмов В.И.* НЭП в Донбассе: Историческое исследование. – Донецк, 1992; *Варнавский В.В., Гавриленко Ю.Н., Никольский В.Н.* Кооперация Донбасса в годы “военного коммунизма” и НЭПа. – Донецк, 1996.

31. *Волощенко В.О.* Комітети незаможних селян в Донбасі (1920–1933 рр.): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2003.

32. *Брага К.М.* Соціально-економічні конфлікти на селі у Донбасі в 20-ті роки // *Історичні і політологічні дослідження*. – 2003. – №3/4 (15/16).

33. *Зеленская Л.И.* Из истории коллективизации и раскулачивания в Краматорском районе (январь – март 1930 г.) // *Летопись Донбасса*. Вып.4-5. Ч.1. – Донецк, 1997; *Довбня О.А.* Суспільно-політичні фактори змін у складі селянства УСРР у 1927-1932 рр.: Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2003; *Сапицька О.М.* Сільські жінки України в умовах підготовки та проведення колективізації (1928 – середина 1933 рр.): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Луганськ, 2007 та ін.

34. *Мусієнко В.С.* Переселення селян у колгоспи Донбасу та їх доля в 1932–1935 рр. // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн. 8. – Донецьк, 2000; *Мусієнко В.С.* Колгоспи України в 1934–1939 роках: Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2002 та ін.

35. *Мартичук І.І.* Національно-культурне будівництво серед етнічних меншин Донеччини (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 1998; *Обидьорова О.В.* Національні меншини Донбасу в 20 – 30-ті роки ХХ століття: Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2000; *Сучкова О.Ю.* Євреї в Донбасі (20 – 30-ті роки ХХ ст.): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2005; *Сиволапов В.О.* Радянізація німецьких колоній в Україні у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.: Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Луганськ, 2007; *Малярчук Н.Г.* Росіяни в Донбасі (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.): Автореф... к.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2006; *Месіч Т.І.* Аналіз політичного та соціокультурного становища німецького селянства Сталінського округу у другій половині 20-х років ХХ ст. // Этнические сообщества Украины: история, современность, будущее: Сб. ст. – Донецьк, 2006; *Безнос А.И.* Земельный вопрос в немецких и менонитских поселениях Причерноморья в 20-е годы ХХ века // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность. – Донецьк, 2003 та ін.

36. *Лихолобова З.Г.* Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу). – Донецьк, 1996; *Нікольський В.М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.) Історико-статистичне дослідження: Автореф... д.і.н.: 07.00.01. – Донецьк, 2003; *Нікольський В.М.* “Куркульська операція” НКВС СРСР 1937–1938 рр. в регіоні Донбасу в контексті загальноукраїнської статистики // Історичні і політологічні дослідження. – 2007. – №5/6(35/36); *Волошенко В.О.* Репресії проти колишніх махновців періоду “Великої чистки” 1937–1938 рр. в Донбасі // Історичні і політологічні дослідження. – 2007. – №3/4 (33/34) та ін.

37. *Задніпровський О.О.* Голод в історії України: короткий нарис (Х–ХХ ст.). – Донецьк, 1999; *Гребенникова Е.В.* Продналоговая политика местных Советов и голод в Донбассе 1921–1923 гг. // Новые страницы в истории Донбасса: Ст. Кн.4. – Донецьк, 1995; *Гавриленко Ю.* Кооперация – голодающим Донбасса // Тезисы докладов научной конференции профессорско-преподавательского состава ДОНГУ. – Донецьк, 1996 та ін.

38. *Нікольський В.Н.* Голод 1925 года в Донбассе // Летопись Донбасса. Вып.1. – Донецьк, 1992.

39. *Задніпровський О.І.* До питання про неврожай 1928 р. в Україні// Історичні і політологічні дослідження. – 2001. – №1(5).

40. Див.: Донеччина: голодомор 1932–1933 рр.: Бібліогр. покажч./ Уклад. О.В.Кучерява. – Донецьк, 2002.

41. *Климов А.О.* До висвітлення трагедії голодомору 1932–1933 років на Луганщині // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2006. – №17(112); *Михненко А.* Історія Донецького басейну другої половини XIX – першої половини XX ст.: Монографія. – К., Донецьк, 2003 та ін.
42. Історія Луганського краю / За ред. В.С. Курила. – Луганськ, 2008.
43. Гірка пам'ять. Голодомор 1932–1933 рр. на Донеччині – історичні дослідження, свідчення, спогади, документи. – Донецьк, 2008; Вікопомне. Мар'їнський район Донецької області // Упор. Бледнов С.Ф. – Донецьк, 2008; Голодний рік. м. Макіївка Донецької області // Упор. Бледнов С.Ф. – Донецьк, 2008 та ін.
44. История родного края. Учеб. пос. для 10-11 классов / Авторы: Р.Д. Лях, В.Н. Никольский, В.Д. Нестерцов и др. – Донецк, 1998; *Михненко А.М.* Історія Донбасу (1861–1945 рр.): Навч. посіб. – Донецьк, 1999.
45. *Напр., Хюреніна И.Ю.* Антирелигиозная политика советской власти и общественные настроения в Донбассе в 1920-е гг. // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн.6. – Донецьк, 1998.
46. *Шентуха В.* Усе почалося з Нехотіївки // “Рідний край”. – №1 (4). – Донецьк, 1998.
47. *Стяжкіна О.В.* Пересічна людина Донбасу на початку 1920-х років: в пошуках слова, простору і часу // Нові сторінки історії Донбасу: Зб. ст. Кн. 13/14. – Донецьк: ДонНУ, 2007; *Ї ж.* “Правильна біографія” пересічної людини 1920-х років: спроби конструювання минулого (на матеріалах Донбасу) // Нові сторінки історії Донбасу: Зб. ст. Кн. 15/16. – Донецьк, 2008.
48. *Репина Л.П.* “Новая историческая наука” и социальная история. – М., 1998.

Вікторія Волощенко (Донецьк, Україна) Селянство Донбасу 1920–1930-х рр. в історичній пам'яті “краю вугілля та металу” другої половини XX – початку XXI ст.

У статті розглянуто особливості формування у Донбасі протягом 1960-х – 2000-х рр. публічної пам'яті про минуле селянства регіону у 1920-х – 1930-х рр. Окрему увагу звернуто на специфіку вибору тем та джерел у науковому та популярному краєзнавстві. Проаналізовано вплив офіційної ідеології на конструювання знань про історію селянства. Зазначено зв'язок між способами усвідомлення історії та формуванням колективних ідентичностей.

Ключові слова: селянство, Донбас, історична пам'ять, публічна пам'ять, краєзнавство

Виктория Волошенко (*Донецк, Украина*) **Крестьянство Донбасса 1920–1930-х гг. в исторической памяти “края угля и металла” второй половины XX – начала XXI ст.**

В статье рассмотрены особенности формирования в Донбассе на протяжении 1960-х – 2000-х гг. публичной памяти о прошлом крестьянства региона в 1920-х – 1930-х гг. Отдельное внимание обращено на специфику выбора тем и источников в научном и популярном краеведении. Проанализировано влияние идеологии на конструирование знаний об истории крестьянства. Отмечена связь между способами осознания истории и формированием коллективных идентичностей.

Ключевые слова: крестьянство, Донбасс, историческая память, публичная память, краеведение

Viktoriia Voloshenko (*Donetsk, Ukraine*) **Donbass peasantry (1920–1930) in collective memory of the “Region of Coal and Steel”, second half 20th – 21th centuries**

The article depicts the peculiarities of formation of the Public Memory of Donbas peasantry’s past within years 1960-2000-ties. The peasantry’s past dates back to years 1920–1930-s. Special attention is given to the specific choise of the theme and sources in the scientific and popular study of a region. The author analyses the impact of official ideology on the formation and development of peasantry’s history knowledge. The article shows connections between the methods of history understanding and formation of collective identity.

Key words: peasantry, Donbas, collective memory, public memory, study of a region